

Bernáth Árpád

NARRATIV SZÖVEGEK IRODALMI MAGYARÁZATA

A probléma

Abból indulunk ki, hogy minden szöveg -- irodalmi és nemirodalmi egyaránt -- létrehoz legalább egy világot, amelynek az olvasó által történő rekonstruálását az olvasói szövegfeldolgozás első szakaszának tekintjük, és a szöveg megértésének nevezzük. A szöveg által létrehozott világot szövegvilágnak nevezzük. A szövegvilág -- mint minden lehetséges világ -- tényállásokból épül fel, azaz tárgyakkól, amelyeket különböző tulajdonságok határoznak meg, és amelyeket számos reláció kapcsol össze. /A továbbiakban esetenként a tárgyak tulajdonságait és a tárgyak közötti relációt közös névvel attribútumoknak fogjuk nevezni./ A szövegvilág tényállásait ismét relációk kötik össze, így a szövegvilág végül maga is egy komplex tényállás.

Feltételezzük, hogy a rekonstruált szövegvilág felépítését tekintve az olvasó számára önkényesnek mutatkozik.

Azt az olvasói műveletet, amelynek az a célja, hogy a rekonstruált szövegvilágot megfossza önkényességétől, magyarázatnak nevezzük.

Az olvasó kétféleképpen feltételezheti a rekonstruált szövegvilág felépítésének önkényességét, s így két-

féle módja van a magyarázatnak. A magyarázat két módját ideiglenesen magyarázat₁ és magyarázat₂ elnevezéssel különböztetjük meg. A következőkben először a magyarázat₁-gyel, majd a magyarázat₂-vel fogunk foglalkozni. A fogalmak kifejtésében csak adott olvasó által rekonstruált szövegvilág magyarázatát tárgyaljuk, ezért a továbbiakban a 'rekonstruált szövegvilág' kifejezés helyett a rövidebb 'szövegvilág'-ot használjuk.

Magyarázat₁

A szövegvilág felépítése az olvasó számára önkényes, amennyiben feltételezi, hogy a szövegvilágbeli tényállások igazságértéke ismeretlen, de megismerhető. Ismeretlen az igazságérték az olvasó számára akkor, ha nem tudja, hogy vajon egy szövegvilágbeli tényálláshoz az 'igaz' vagy a 'hamis' igazságérték rendelhető.

Megismerhető az igazságérték az olvasó számára, ha úgy véli, hogy módjában áll a szövegvilág kérdéses tényállásaihoz az 'igaz' illetve a 'hamis' igazságértékek egyikét hozzárendelni.

'Módjában áll' itt azt jelenti, hogy az olvasó számára elérhető az a szövegvilágtól függetlenül létrejött világ, amelyet a szövegvilág ábrázol. Azt a világot, amely alapján az olvasó a szövegvilág tényállásaihoz igazságértéket rendel, szövegviláginterpretáló világnak, illetve röviden interpretánsnak nevezzük. A szövegvilág egy tény-

állásához akkor rendelhető az 'igaz' érték, ha az interpretánsban a neki megfelelő tényállás fennáll, különben a szövegvilágbeli tényállás igazságértéke 'hamis'.

Magyarázat₁ tehát a szövegvilág és az interpretáns összetevőként végzett igazságérték-elemző művelet. A szövegvilág /kimerítően/ megmagyarázott, ha /minden/ szövegvilágot felépítő tényálláshoz igazságérték van hozzárendelve.

A szövegvilág és az interpretáns viszonyát azonban másképp is értelmezhetjük, nemcsak értékelő-relációként, amennyiben figyelembe vesszük a szövegvilág és az interpretáns között keletkezésüket tekintve meglévő időbeli különbséget. Így azt mondhatjuk, hogy az interpretáns egy hozzátartozó 'igaz' szövegvilág létrehozására utasító világ. Ez az összefüggés még jobban megvilágítja a szövegvilágbeli tényállások igazságértékkel való ellátásának magyarázó funkcióját. A kérdés: miért így épül fel a szövegvilág, és nem másképp -- az interpretánsra való hivatkozással válaszolódik meg.

Hogy hogyan lehetséges az, hogy a szövegvilágban olyan tényállások is előfordulhatnak, amelyekhez a magyarázat₁ folyamán a 'hamis' igazságértéket kellett hozzárendelni, itt nem kívánunk foglalkozni. Legyen elég utalnunk arra, hogy bizonyos tényállások egy szövegvilágban, illetve akár az egész szövegvilág is, létrehozásukra utasító interpretáns nélkül is konstruálhatók.

S pont a nyelv eme képessége vezet el bennünket a magyarázat₂ problémájához.

Magyarázat₂

A szövegvilág felépítése az olvasó számára olyan jelleggel is önkényes lehet, hogy feltételezi: a szövegvilágbeli tényállások igazságértéke adott, de a szövegvilág felépítése megokolatlan, s ugyanakkor megokolható.

Az a tény, hogy az olvasó a magyarázat₂ esetében — ellentétben a magyarázat₁-gyel — abból indul ki, hogy számára a szövegvilágbeli tényállások igazságértéke adott — mégpedig abban az értelemben, hogy a szövegvilághoz az 'igaz' érték rendelendő hozzá — más szóval azt jelenti, hogy az olvasó úgy véli: nincs olyan a szövegvilágtól függetlenül létrejött világ, amely interpretánsul szolgálhatna a szövegvilág értékelemzéséhez.

Megokolatlan a szövegvilág felépítése az olvasó számára, ha nem tudja, vajon miért így és nem másképp épül fel a szövegvilág.

Megokolható ez esetben a szövegvilág felépítése az az olvasó számára, ha tud konstruálni egy elméletet, amely tartalmazza a szövegvilág felépítésére vonatkozó valamennyi utasítást.

Az ideiglenes terminológia megváltoztatása

A magyarázat₁-et a továbbiakban, ami az irodalomtudományi gyakorlatot illeti, egy rekonstruált nemirodalmi szövegvilág magyarázatának, röviden nemirodalmi magyarázatnak nevezzük. Ha a rekonstruált szövegvilág felépítését nemirodalmi magyarázattal indokoljuk meg, akkor a megmagyarázandó szövegvilágot létrehozó szöveget nemirodalmi szövegnek tekintjük.

A magyarázat₂-t a továbbiakban, ami az irodalomtudományi gyakorlatot illeti, egy rekonstruált irodalmi szövegvilág magyarázatának, röviden irodalmi magyarázatnak nevezzük. Ha a rekonstruált szövegvilág felépítését irodalmi magyarázattal indokoljuk meg, a megmagyarázandó szövegvilágot létrehozó szöveget irodalmi szövegnek tekintjük.

Az irodalomtudományi gyakorlatban igen változó hosszúságú szövegek feldolgozása válik szükségessé. Hosszabb szövegek esetében célszerűnek látszik a szövegek által létrehozott szövegvilág felépítését megokoló elmélet megalkotása helyett arra törekedni, hogy egy olyan elméletet hozzunk létre, amely egy modell felépítését indokolja meg, s amely modell mint empirikus modell analóg viszonyban van a szövegvilággal -- vagy esetleg az objektív világ egyes szféráival is -- és amelyeket épp az

analógia alapján a szövegvilág modellinterpretánsainak nevezünk.

A modellbeli tényállások és a szövegvilágbeli tényállások, vagy az objektív világ egyes szféráinak tényállásai között akkor van analóg viszony, ha a tényállások tárgyainak attribútumai között ekvivalens relációk is vannak.

A modell nemcsak arra szolgál, hogy közvetítésével egy szövegvilág lehetséges interpretánsait megkereshessük, hanem arra is, hogy megkereshessük mindazokat az irodalmi szövegek létrehozta szövegvilágokat, amelyek a modellel analóg felépítést mutatnak, s így meghatározhatjuk a szövegvilágok egy osztályát. Egy modellhez tehát elvileg több szöveg rendelhető. De nyilvánvaló, hogy ez fordítva is áll: egyazon szövegvilág különböző modellekhez is rendelhető, mivel a modellek egyazon szövegvilág felépítésében mutatkozó különböző szabályosságokat modellezhetnek.

A következőkben olyan szövegvilágok felépítésének megokolásával foglalkozunk, amelyekben események vannak. Eseménynek nevezhetjük általában a szövegvilág adott állapotának megváltozását. A továbbiakban azonban leszűkített terjedelmű esemény fogalommal dolgozunk: a szövegvilág egy adott állapotának megváltozásáról csak akkor beszélünk, ha a tárgy, amelynek attribútumai megváltoznak, személy. Ebben az értelemben az eseményekből

felépülő szövegvilágokat létrehozó szövegeket narratív szövegeknek nevezzük. A narratív szövegek létrehozta világok önkényességét abban látjuk, hogy megokolatlan számkra, hogy egy kezdőállapot változásai miért szűnnek meg egy bizonyos állapot elérésével. Vagyis azt kérdezzük, hogy milyen feltételek teljesülése szükséges ahhoz, hogy egy eseménysor lezárulhasson. Hagyományos megfogalmazásban: mi az eseménysor értelme?

Példa narratív szövegek irodalmi magyarázatára

Példaként Heinrich Böll regényeit és elbeszéléseit választjuk. A narratív irodalmi szövegnek tekintett művek tanulmányozása után a szövegvilágok felépítésére vonatkozó hipotéziseket állítunk fel. A hipotéziseket modellként rögzítjük. A modell felépítéséhez a fogalmakat egy narratív elmélet szolgáltatja. A narratív irodalmi szöveg által létrehozott szövegvilág modelljének felépítéséhez használt alapfogalom a történet, amelyet két modell-állapot közötti változásrelációként határozhatunk meg. Modell-állapotnak nevezünk egy komplex tényállást, amelynek tárgyai a szövegvilág eseményeinek alakjaival megfeleltendő figurák. Egy bizonyos történetet tehát úgy határozhatunk meg, hogy megadjuk a figurák számát a kezdő- és végállapotban, és megadjuk továbbá azt a kezdőállapotbeli kitüntetett attribútumot, amelynek meghatározott módon történő megváltozása a záró állapotot elő-

idézi.

Konstruáljunk most egy történetet, amely lehetővé teszi, hogy belőle a különböző állapotok figuráinak attribútumai között lévő ekvivalencia és oppozíció relációk felhasználásával mindazokat a fogalmakat levezethessük, amelyek a Böll-regények és -elbeszélések eseménysorait megindokoló modellekhez szükségesek. A megkonstruálandó történetet Böll-történetnek hívjuk. Hogy fejtegetéseinket rövidebbé és áttekinthetőbbé tegyük, szimbólumokat vezetünk be. Az alábbiakban a Böll-történetet T_B -vel, a kezdőállapotot A_1 -gyel, a végállapotot -- vagy pontosabban a második állapotot -- A_2 -vel jelöljük. További szimbólumokat a kifejtés során vezetünk be.

A T_B -t felépítő A_1 F_a és F_b figurákkal adható meg. F_a és F_b számos, közelebbről meg nem határozott attribútummal rendelkezik. Az F_a és az F_b közötti kitüntetett reláció a 'szétválasztottság', amely a T_B -t felépítő A_2 -ben a 'találkozás' relációval cserélendő fel. A_2 -be F_a -n és F_b -n kívül be kell vezetnünk egy harmadik figurát is, F_c -t. F_c kitüntetett tulajdonsága, hogy oppozícióban áll F_a és F_b találkozásával, és így F_c fellépése A_2 -ben F_a és F_b szétválásához vezethet. Ha ez bekövetkezik, létrejön az A_3 állapot, amely ekvivalens A_1 -gyel és oppozícióban áll A_2 -vel. A_3 -at egy konfliktus következményének tekintjük, s ezért F_c -t konfliktusfigurának hívjuk. Az A_1 , A_2 és A_3 között lejátszódó változásokat

összefoglalva előtörténetnek nevezzük, mivel A_3 -ra ismét A_2' következhet. Ha A_2' -re nem következik A_3 , akkor az utolsó állapotváltozást az előtörténethez viszonyítva zárótörténetnek nevezzük. Az előtörténetből és a zárótörténetből nyitott illetve zárt modell-cselekményt képezhetünk. Nyitott cselekmény jön létre az előtörténetek tetszőleges hosszúságú sorából, zárt cselekményt pedig úgy konstruálhatunk, hogy az előtörténetek tetszőleges hosszú sorához egy zárótörténetet kapcsolunk.

A nyitott cselekmény negatív értéket, a zárt cselekmény pozitív értéket reprezentál.

Egy Cs_i cselekmény lejátszódhat F_a , F_b és F_c között, vagy $F_{a1}, \dots, F_{an}$, $F_{b1}, \dots, F_{bn}$, és $F_{c1}, \dots, F_{cn}$ variánsok között. Cs_i figuráit akkor nevezzük T_B egy figurája variánsainak, ha a figurák T_B figurájával -- és így egymás között is -- ekvivalens attributumokkal rendelkeznek. A variánsok ekvivalens attributumait modell-motivumnak, röviden M-motivumnak hívjuk. Egy Cs_i -beli figurát akkor is variánsnak tekinthetünk, ha egy Cs_j -beli figura attribútumaival ekvivalens attributummal vagy attributumokkal is rendelkezik. Az attributumokat, amelyek ekvivalenciájuk révén két különböző cselekmény figuráit összekötik, modell-emblémának, röviden M-emblémának nevezzük.

Ha T_B egy figuráját a cselekményben variánsok helyettesítik, ez nem vonja maga után azt is, hogy az összes

T_B -hez tartozó figurát Cs_i -ben variánsokkal szerepeltessük.

Konstruáljunk most egy cselekménymodellt egy bizonyos Böll-szövegvilág eseménysorának felépítését jellemzendő. Modelleredetiként a *D e r Z u g w a r p U n k t l i c h* /1949, A vonat pontos volt/ című elbeszélést választjuk. Felállítjuk azt a hipotézist, hogy az események modellje két előtörténet és egy zárótörténet összekapcsolásából építhető fel. Ha az állapotváltás relációt nyíllal $\rightarrow$ jelöljük, akkor a cselekmény-modell sematikusán így ábrázolható:

$$A_1'' \rightarrow A_2 \rightarrow (A_3 = A_1') \rightarrow A_2' \rightarrow (A_3' = A_1'') \rightarrow A_2''$$

A cselekmény F_a valamint F_{b1} , F_{b2} és F_{b3} között játszódik le. F_b -hez hasonlóan a konfliktusfigurát is variánsok képviselik a cselekményben: F_{c1} , F_{c2} , F_{c3} .

Előbbi cselekménysémánk tehát így pontosítható:

$$\begin{aligned} & A_1(F_a, F_{b1}) \rightarrow A_2(F_a, F_{b1}, F_{c1}) \rightarrow [A_3(F_a, F_{b1}) = \\ & = A_1'(F_a, F_{b2})] \rightarrow A_2'(F_a, F_{b2}, F_{c2}) \rightarrow [A_3'(F_a, F_{b2}) = \\ & = A_1''(F_a, F_{b3})] \rightarrow A_2''(F_a, F_{b3}, F_{c3}) \end{aligned}$$

F_a és F_{b3} mint a zárótörténet figurái M -emléma-variánsok.

Felmerül a kérdés, hogy az emblémák megléte szükséges és elégséges feltétele-e a zárótörténet létrejöttének, azaz, hogy 'két figura együttlétének tartóssága'

és 'két emblematicus attributumokkal rendelkező figura találkozása' egyenértékű kifejezések-e. A szóbanforgó szövegvilág eseménysora olyan modellnek felel meg, melyben F_a és F_{b3} A_2'' -ben meglévő M-emblémái csak szükséges, de nem elégséges feltételét képezik a zárótörténet létrejöttének. A modell ugyanis nemcsak azt követeli meg F_a -tól és F_{b3} -tól, hogy emblémákkal is rendelkezzenek, hanem azt is, hogy ne legyenek olyan attributumai, amelyek összeegyeztethetetlenek az emblémákkal. Mivel a szövegvilág modellje úgy konstruált, hogy az előtörténetnek figurapárjai rendelkeznek ilyen attributumokkal, az előtörténet és a zárótörténet viszonyában itt is egy meghatározott állapotváltozást jegyezhetünk fel. Ez az állapotváltozást rögzítjük a figurák fejlődése kifejezéssel. S most vizsgáljuk meg — a részletesebb kifejtés lehetőségét nélkülözve —, hogy a szövegvilág eseménysora valóban megfeleltethető-e a modellnek.

A modell figuráinak az elbeszélés következő alakjai felelnek meg: F_a = Andreas, F_{b1} = francia lány, F_{b2} = német lány, F_{b3} = Olina, a lengyel lány. Konfliktusfigurák F_{c1} = német hadnagy Amiens közelében, F_{c2} = "öblös hang" /pályaudvari hangosbemondó/ Dortmundban, F_{c3} = a lebergi bordélyház tulajdonosnője.

Andreas és a francia lány Amiens közelében találkoznak, majd a hadnagy parancsa következtében szétválnak. Andreas és a német lány Dortmundban találkoznak, majd az

"öblös hang" szétválasztja őket. Andreas és Olina Lembergben találkoznak, és a bordélyház tulajdonosnője nem tudja szétválasztani őket.

A három lány és a három konfliktusfigurának megfelelő alak kielégíti a figuravariánst meghatározó feltételeket: rendelkeznek azonos tulajdonságokkal és relációkkal. Például mindhárom női alaknak "szelid, szomoru szeme" van. Andreas és Olina a cselekmény zárótörténet összetevőjének megfeleltethető eseménysorban emblémákkal jellemzett. Mindketten rendelkeznek egyebek között olyan attributumokkal, amelyek vallásos szövegek alakjainak attributumaiként ismertek. Pl. az angyalok attributumaiként -- "arany haj", "égbe vivő" stb. -- ez Olinára érvényes; illetve Jézus Krisztus attributumaiként -- "zsidó földön áldozati halált halt" stb. -- ez Andreasra érvényes.

Andreas, a francia lány, a dortmundi német lány, Olina - valamennyien rendelkeznek olyan tulajdonságokkal, amelyek összeegyeztethetetlenek Andreas és Olina emblemikus tulajdonságaival. A francia lány feltehetően egy prostituált vagy egy gyengeelméjű, a dortmundi lány haja fekete, Olina bordélyházban lakik, Andreas katona. A zárótörténet A₂ szakaszának megfeleltethető eseménysorban azonban Andreas dezertál és Olina elhagyja a bordélyházat: a figurák fejlődését tehát utánozzák a szövegvilágbeli alakok is.

Fejtegetéseink befejezéséül csak utalni szeretnénk

arra - s ezzel a modell bevezetésével feltáruló lehetőségek egy részét szeretnénk még érzékeltetni --, hogy a vizsgált Böll-elbeszélés szövegvilágának felépítését megokoló modell igen hasonlatosnak mutatkozik a Böll-regények szövegvilágát magyarázó modellekhez.

A hasonlóság érzékeltetésére ismét csak egy alig kifejtett példát hozhatunk fel. Így az *A n s i c h t e n e i n e s C l o w n s* /1963, Egy clown nézetei/ cselekménymodellje nyitott, vagyis két előtörténet összekapcsolásával építhető fel. A második előtörténet egy quasi-zárótörténet, amennyiben Hans Schnier, a clown, aki az F_a figurával feleltethető meg, és Marie, aki a második előtörténet variáns figuráját képezi le, rendelkeznek a zárótörténet létrejöttéhez szükséges emblémákkal -- a clown Krisztus-attributumokkal, Marie pedig az egyházzal --, de az előtörténet A_2' fázisát leképező eseménysorokban olyan attributumokat vesznek fel, amelyek az emblémákkal összeegyeztethetetlenek, s ez konfliktushoz vezet: Marie elhagyja a clownt, a történet értelmének, a tartós találkozásnak megfeleltethető állapot nem jön létre.